

תלמה פלורנטיין

דימוי הסוס בסרט "אל המערב"

הקישור בין המילה לדימוי הסוס בסרט "אל המערב" אינו פשוט. "אל המערב" היא יצירה קולנועית בעלת פן ריאליסטי ופן פנטסטי. דמות הסוס ביצירה היא נטורליסטית, אולם מהווה דימוי למהות מאגית, פלאית, שאינה ניתנת להגדרה במילים. מהות זו באה לידי ביטוי ביצירה באמצעות המיתוס הקלטי והאירי¹. דמות הסוס ביצירה מייצגת את קיומן של שתי תפישות עולם, הארכאית והמודרנית. הראשונה היא א-היסטורית, ארכיטיפית והשנייה היסטורית². הצפייה הבו-זמנית בייצוגי שתי התפישות יוצרת חוויה של תנועה בין התפישה הקוגניטיבית לשבירתה ופניה אל מקומות בהם למילים ולהסברים אין תפקיד, מקומות בהם החוויה החושית היא כלי להתוודעות אל עולם מיתולוגי, מאגי, צופן סוד. דמות הסוס מביאה את מטעניה המיתולוגיים אל העולם המודרני ובאמצעותה נוצר מפגש בין העולם המיתולוגי לחיים המודרניים.

שמו של הסוס, "טיר נה נוג", ניתן לו כשנחשפות תכונותיו הפלאיות. משמעות השם, "ארץ הנעורים הנצחיים", מובהרת כאשר נווד אירי זקן, מספר סיפור מן המיתולוגיה האירית. הסיפור הוא סיפורו הידוע של אושין.

ניאב³, בתו של מלך "ארץ הנעורים הנצחיים" הזמינה את אושין, בנו של פין ולוחם בפיאנה, לעלות על סוסה הלבן ולבוא איתה אל ארצה שבמערב, מעבר לים. כשאושין ביקש לשוב אל ארצו וידידיו, נתנה לו

¹ לטענתו של מירצ'ה אליאדה הסמל, המיתוס והפולחן בחברות "קדם-מודרניות" או "מסורתיות" נתנו ביטוי במישורים שונים ובאמצעים ייחודיים למערכת מורכבת של קביעות באשר לקיום האמיתי של הדברים. כדי שניתן יהיה להבין את המשמעות העמוקה של הסמל, המיתוס והפולחן יש לנסות ולחדור אל המשמעות האוטנטית שלהם, החושפת התוודעות אל מצב מסוים ביקום, ולכן מחייבת עמדה מטפיסטית. סביר להניח כי במקום ששם יחסרו המילים בשפה הארכאית המושג יתקיים ו"יאמר" באמצעות סמלים ומיתוסים. ראה: מירצ'ה אליאדה, המיתוס של השיבה הנצחית (ירושלים: כרמל, 2000) עמ' 10.

² על פי הבחנתו של אליאדה. ראה:

שם, עמ' 120.

³ ראה: לבנה ויהודה ליטני, המיתולוגיה האירית (תל-אביב: מפה, 2002) עמ' 204;
T.W.Rolleston, "Oisín & Niam in the Land of Youth",
(<http://www.elore.com/Story/Irish/Hearth/niam/htm>);
Patrick Kenedy, Legenderly Fictions of the Irish Celts (New York/ London: Benjamin Blom, 1969)
p. 240.

ניאב את סוסה הלבן והשביעה אותו שכף רגלו לא תדרוך על אדמת אירלנד ולא, תחסם דרכו חזרה אל הנצח.

בשדה ליד החוף ראה אושין קבוצת אנשים מתאמצת להרים סלע, הוא דהר אל הסלע ועקר אותו ממקומו, אולם בעשותו כן, פקעה חגורת האוכף והוא נפל מהסוס. באותו רגע נעלם הסוס הלבן ואושין קם מן הקרקע כאיש זקן וחלש. מפי האנשים נודע לו כי פין ובני דורו כבר מתים זה שלש מאות שנה. גם אושין עצמו נחשב בין המתים והיום מאזינים האנשים לפטריק ולסיפוריו על הצלוב.

על- פי הסיפור המיתולוגי הסוס הלבן יכול לעבור בין העולם הזה לעולם חיי הנצח. הישיבה על גב הסוס מעניקה לרוכב עליו את האפשרות לעבור בין העולמות, והירידה ממנו סוגרת את האפשרות לחיות בארץ הנצח.

בסרט "אל המערב" מקבל הסוס הלבן את השם "טיר-נה-נוג", המייצג את הנצח במיתולוגיה. הסוס מופיע לבדו, שום נסיכה לא רוכבת על גבו. הוא בוחר אלו דמויות ירכבו על גבו, הוא בוחר את הדרך בה ילך ואת היעד. הגעתו גורמת לשינוי בעולמן של הדמויות. היא מאפשרת להן לעבד את חווית אובדן האם, האישה, היא מלכדת מחדש את התא המשפחתי, וסוללת את הדרך חזרה אל החיים המסורתיים.

דמות הסוס בסרט מביאה עימה מסר חברתי.

הנווד הזקן מספר, את סיפורו של אושין לחבורת נוודים איריים⁴ שזנחו את הנודים והתיישבו התיישבות קבע. אולם הסיפור מפיו נשמע שונה מן הסיפור במקורות, הנווד יוצר סוף שונה לסיפור

⁴ הנוודים האיריים, קבוצה אתנית יחודית המהווה מיעוט באירלנד עיסוקם כחרשי בדיל ומתכות הקנה להם את הכינוי "פחחים", אולם כינוי זה נאמר בהקשר מבזה ומשפיל, וכך גם ביטוי ביצירה. כשליש מהנוודים חיים במחנות קרוונים, בעוד שהאחרים נודדים או חיים באתרים לא רשמיים. השונות שלהם מן החברה האירית ניכרת ונשמרת גם כאשר הם מתיישבים התיישבות קבע בבתים, בערים. הנוודים הם בעלי שפה סודית משלהם, אמונות ומערכת חברתית ייחודית. שורשיהם נעוצים בתרבות הקלטית הקדומה. ראה:

John Sampson, "Irish Travellers", (<http://sca.lib.liv.ac.uk/collection/gypsy/travell.htm>);
Donald Kenric, "The Travellers of Ireland", (<http://www.geocities.com/Paris/5121/ireland.htm>).

והמסר משתנה אף הוא⁵. על פי דבריו, אושין הוא נווד וחזרתו לאירלנד מסתיימת במותו והפיכתו לאפר.

הן המיתוס הקדום והן סיפורו של הנווד עוסקים בעולם המאגי והפלאי. אולם בעוד המיתוס מקשר את הפרדה מן העולם המאגי אל קבלת הנצרות⁶, סיפורו של הנווד מקשר את הפרדה מעולם זה אל המוות והחידלון.

הסיום שהעניק הנווד הזקן לסיפורו משקף את השקפת עולמו, הדבקה בנוודות ובתרבותה, ומהווה מסר לנוודים שזנחו תרבות זו. שובו של אושין מארץ הנעורים הנצחיים אל אירלנד, ששינתה את פניה ומתכחשת לתרבות הנוודית, גורם להיעלמות הסוס הלבן והתפוררותו של אושין. בסיפורו של הנווד, הסוס הלבן ואושין מייצגים את המיתוס והתרבות הקדומה, היעלמותם והתפוררותם מייצגים את מות המיתוס והתפוררות התרבות.

הסצנה בסרט מראה את קהילת הנוודים שהתיישבו קבע מתקבצת סביב המדורה וסביב הנווד הזקן, לשמוע את סיפורו של הסוס הלבן, שהופיע פתאום, ועומד ביניהם. סוס בעל יכולות מופלאות ובעל שם הלקוח מן המיתולוגיה. מעמד זה מייצג את מצבם של הנוודים שבחרו במגורי הקבע המודרניים, אולם שורשיהם נעוצים עמוק במסורת הנוודית.

נוכחותו של הסוס הלבן בקרב הנוודים רומזת על האפשרות הקיימת בפניהם לחיות על פי המסורת הקדומה גם היום.

במהלך סיפורו של הסב על אושין, יושב נכדו, אוסי, על הסוס הלבן והפלאי. קירבת השמות יוצרת קשר בין שתי הדמויות. גם מצבם המשפחתי הוא בעל מאפיינים דומים. אמו של אושין⁷, סייב, כושפה על ידי

⁵ אנדרסן טוען כי אופייה של המסורת שבעל-פה, מאפשר שינויים טקסטואליים כתוצאה מיצירתיות המסרן ואהדת המאזינים.

ראה: דינה שטרן, אלימות בעולם קסום, (תל-אביב: בר-אילן, 1986) עמ' 20.

⁶ מקומה של הנצרות במיתוס נקבע כנראה במאה החמישית, כאשר התחולל מהפך דתי באירלנד. הנצרות תפסה את מקומה של הדת הקלטית. למרות התנגדותה של הכנסייה לדת הקלטית ולכונהיה הדרואידים, קלטה הנצרות האירית מנהגים ואמונות של הדת הקלטית ואף העלתה על הכתב את המסורת הסיפורית שעד לאותה תקופה נמסרה מדור לדור בעל-פה. סיפורו של אושין מייצג את המעבר והקשר הקיים עד היום בין הנצרות לפולקלור האירי. ראה:

מירצה אליאדה, יואן פ. קולינו, מילון הדתות (ירושלים: כרמל, 2001) עמ' 233;

ישראל שצמן, "הקלטים", האנציקלופדיה העברית, כט' (ירושלים, תל-אביב: חברה להוצאת אנציקלופדיות, תשל"ז) עמ' 734.

⁷ ראה: ליטני, המיתולוגיה האירית, עמ' 179;

דרואיד שחור והפכה לאיילה. היא נחטפה ממעונו של פין, אביו, שנחשב לאחד הגיבורים המיתולוגיים החשובים במסורת האירית. האב, בחיפושיו אחריה מצא את בנו ביער, שסיפר לו כי את אמו לא הכיר וצבייה טיפלה בו בינקותו. בסרט אמו של אוסי מתה בעת לידתה אותו. אביו, לפני מות אשתו ולפני שעזב את קרון הנדודים, נחשב למלך הנוודים.

הדמיון באפיוני הדמות האנושית הרוכבת על הסוס הפלאי יוצרת ציפייה להתרחשות עלילתית מקבילה בין הסרט למיתוס. הסרט אכן משתמש בסיפור המיתולוגי, אולם הוא ממקם אותו בעולם מודרני. רכיבתם של אוסי ואחיו טיטו על "טיר-נה-נוג", הסוס הלבן והפלאי, יוצרת הידברות ופרשנות מודרנית למיתוס הקדום.

הבחירה היא הפעולה הראשונה המובילה למסע על הסוס הלבן.

אושין נבחר על-ידי ניאב, מתאהב בה ורוכב עמה מערבה, יעדו הוא "ארץ הנעורים הנצחיים". דרכו של אושין רצופה במראות שאינם מן העולם הזה. שאלותיו של אושין לפשר המראות נותרות ללא מענה, הוא מתבקש על-ידי ניאב לא לשאול ולהיראות כמי שאינו מבחין במראות עד שיגיעו אל ארץ הנעורים. פגישתו של אושין עם המציאות המאגית נתפשת בחוויה, אולם אינה ניתנת להסבר קוגניטיבי.

בסרט ייצוג הבחירה שונה מן הייצוג המיתולוגי. הסוס בוחר להיענות רק לדמויות שנפשו קשורה למסורת. הוא הולך אחרי הסב, אולם מתנגד לניסיונות ההשתלטות של האב, שזנח את המסורת, או לניסיונות המשטרה לתפוס אותו. אוסי הוא הדמות הראשית לה מקשיב הסוס. הסוס מאפשר לו לרכב עליו, הולך אחריו לביתו, קשוב לרצונותיו וצרכיו. אם במיתוס הבחירה נעשית על-ידי אישה המבטאת את אהבתה לגבר, הרי בסרט הבחירה היא על-ידי הסוס עצמו כלפי ילד קטן, החי במציאות לא פשוטה.

יעד המסע הוא המערב.

בסיפור המיתולוגי המערב הוא מקומה של "ארץ הנעורים הנצחיים".

בסרט קיים פער בין המערב אליו בורחים אוסי ואחיו טיטו לבין המערב אליו מוביל אותם הסוס. הופעתו של הסוס הלבן מציתה את דמיונם של הילדים. הם רוכבים עליו לתוך עולם של דמיון ומשחק, עולם "המערב הפרוע". הסוס הלבן הוא דמות יוצאת דופן בתרבות העירונית בה חיים הילדים. עד מהרה נחשפות יכולותיו המופלאות. נציגי התרבות העירונית המודרנית בסרט, איש העסקים והמשטרה, חומדים את הסוס, וכדי להשיג בעלות עליו הם מגדירים את הילדים כגנבים. אוסי וטיטו בורחים עם הסוס הלבן. בריחתם מתרחשת בפועל, אולם יעד הבריחה הוא יעד דמיוני, שמאפייניו הם קולנועיים, "המערב הפרוע".

במערבון⁸ הסוסים והקרקע מייצגים את החופש הגשמי. עבור אוסי וטיטו מהווה הסוס הלבן את האמצעי להגיע אל החופש, אל ה"מערב הפרוע" הדמיוני שלהם, בו הם אינם מחויבים ללכת לבית הספר או לגור בדירת קבע. בו הם יכולים לחיות על-פי ערכי הנוודות הקרובים לליבם ולחוש כגיבורים. להיות חופשיים. הסוס מוביל את הילדים אל המערב בעל המשמעויות המיתולוגיות, בו הדרך היא בעלת משמעות לא פחותה מן היעד. כשהילדים מתעייפים מבריחתם ורוצים לחזור הביתה מתגלה רצונו העצמאי של הסוס, הוא ממשיך בדרכו כרצונו. הסוס מוביל את הילדים למסע. עלילות מסעם מקיימות תנאים המתאימים לתבנית, שלדברי אקהארט⁹, מאפיינת פולחני התבגרות ותהליכי חריגה ומעבר ממצב קיצוני אחד לאחר: מעבר מבורות לידיעה, מעבר מחילוניות לאמונה ומעבר מחיים למוות או לחיי-נצח. תבנית המסע מורכבת מחמישה שלבים: עזיבת המקום בו גדל החניך, עמידה בשורת מבחנים, קבלת הסוד, פציעה גופנית או הטבעת סימן ולבסוף שיבה אל הקבוצה. הסוס הלבן מוביל את אוסי וטיטו למסע ממין זה. אוסי וטיטו עוזבים את מקום מגוריהם ובריחתם כרוכה בסכנות.

קבלת הסוד ולימוד המיתוסים מתרחשים במקביל. לאורך מסעם, הילדים דנים בינם לבין עצמם בסיפורו של אושין, המהווה את הפן המיתולוגי. התדיינותם הילדותית מלווה בהשלכת הסיפור המיתולוגי על חייהם ועל סוגיות הנוגעות לחיים, למוות ולחיי-נצח. אוסי מרבה לשאול את טיטו על האם. הסוס מוביל

⁸ראה: רוברט וורשאן, "גיבור המערבון", עולם בדים (תל-אביב: עם עובד, 2000) עמ' 318.
⁹ראה: צ'ו אקהרט, "מוטיבים של פולחני התבגרות בסיפור טלמכוס", האודיסאה והומרוס (ירושלים: כתר, 1989) עמ' 199.

את הילדים לתחנות שונות החושפות בפני אוסי את סוד מותה של האם. ליד אבן הזיכרון שלה אוסי מגלה כי תאריך לידתו הוא גם תאריך מותה. אוסי מעולם לא הכירה.

את שלב הפציעה והסימון ניתן לייחס לסצנה בה אוסי מוצא מן הים חסר נשימה, וחוזר לנשום בצורה פלאית, בכוחות עצמו.

השיבה אל הקבוצה ביצירה זו מתרחשת בשני מישורים, המשפחתי והחברתי. במישור המשפחתי הילדים מתאחדים עם האב, ונפרדים מהאם המתה בצורה טקסית. במישור החברתי נוטשת המשפחה המאוחדת את חיי הקבע בעיר וחוזרת לחיי הנוודות. במקביל עוזבת המשטרה, המייצגת את כוחות הרע, את החוף ומאפשרת למשפחה לחזור לחייה.

הסוס הלבן מוביל את אושין לצורת קיום שונה מהמציאות הארצית. את אוסי מוביל הסוס לתהליך של התוודעות והתבגרות. מסעו של אוסי על הסוס גורם לשינוי הן באוסי עצמו והן במציאות בה הוא חי, המציאות הארצית.

נקודת ההשוואה האחרונה בין אוסי לאושין נוגעת בחזרתם לחיים. סיפורו של אושין עוסק בחיים שלאחר המוות. מתגובת האנשים לסיפורו של אושין, בעת חזרתו לאירלנד, ניתן להבין כי חייו ב"ארץ נעורי הנצח", השוכנת מעבר לים, מתפרשים כמוות בעולם הזה. לזמן החולף בעולם הזה אין משמעות בארץ הנצח, ולכן הזמן מהווה גורם המבדיל בין שני העולמות. השיבה של אושין אל העולם הזה מלווה בהעלמות הסוס הלבן, בהזדקנותו, בהתוודעות לאבדן יקריו ולאבדן אורח חייו הקודם.

בסרט, הסוס הלבן רוכב עם אוסי אל הים ומטביע אותו. פעולה זו מייצגת את הפן השלילי של הסוס במיתולוגיה הקלטית¹⁰. ה - kelpie היא רוח המים, הלוכדת צורה של סוס צעיר. סוס זה משתוקק שרוכב אנושי יעלה עליו, כדי שיוכל לקפוץ לאגם ולהטביעו.

¹⁰ Joy, "The Role of the Horse in Celtic Mythology" (<http://www.crofters.org/Articles/rolehorse.htm>)

לסוס הלבן תפקיד נוסף במיתולוגיה הקלטית, הוא החיה היחידה המורשה לנוע בחופשיות אל העולם האחר (מקום מגוריהם של הרוחות והאלים) וממנו¹¹.

שקיעתו של אוסי במים מלווה במוזיקה המייצגת את הפן הקסום של הסוס לאורך היצירה. שקיעתו נעצרת כשהוא מתבונן למעלה, אל האור ומבעד לשערות זנבו של הסוס נראית יד נשית המושטת אליו, "קוראת" לו למעלה ואוחזת בידו. חזרתו של אוסי לחיים מלווה בקריאתו: "אבא, ראיתי אותה, ראיתי אותה בים". הסוס הלבן הוביל את אוסי לים, שם התאפשרה הפגישה של אוסי עם אמו המתה. עם חזרתו של אוסי לחיים נעלם הסוס הלבן, אולם דמות אמו קיימת עתה בתודעתו.

דמות הסוס הלבן כמקשרת בין העולמות מקבלת ייצוג נוסף כאשר שורף את קרון המגורים הישן. זוהי פעולה טקסית המשחררת את רוחה של האם על פי המסורת של הנוודים. מבין הלהבות רואים אוסי וטיטו את דמות הסוס הלבן. לגביהם הסוס הלבן לא נעלם, הוא ממשיך להתקיים ולקשר בין העולם הזה ל"סיר-נה-נוג", ל"ארץ הנעורים הנצחיים".

דמות הסוס הלבן בסרט "אל המערב" יונקת מן המיתולוגיה, אולם היא מתפקדת בתוך עולם מודרני. המדיה הקולנועית היא מודרנית, הצופים משתייכים לתרבות המודרנית והעלילה מתרחשת בקרב קהילת הנוודים האיריים, שאפיון אורח חייהם בסרט הוא עכשווי וריאליסטי.

הסוס הוא דימוי למהות מאגית. מהות זו אינה ניתנת להגדרה במילים. היא באה לידי ביטוי ביצירה באמצעות תכונותיו הפנטסטיות של הסוס. על מנת ליצור את הדמות הפנטסטית הזו בסרט נדרשו חמישה סוסים לבנים מציאותיים¹². בנוסף לסוס הראשי השתמש הבמאי בסוס מומחה לריצה, בסוס מומחה לקפיצות, בסוס מומחה לדהרה ובסוס שמשוגל לעמוד בשקט, בלי לזוז.

¹¹ פראוור, האנציקלופדיה העברית, כט', עמ' 734;

G. Burger, "The Horse in the Celtic Religion, Mythology, Warfare and Art" (<http://www.geocities.com/giselaburger/horse.htm>);

Joy, "The Role of the Horse in Celtic Mythology" (<http://www.crofters.org/Articles/rolehorse.htm>)

¹² מתוך ראיון עם מייק ניואל, הבמאי. ראה:

שלמה פפירבלט, "שני ילדים וסוס אחד", 7 לילות, ידיעות אחרונות, (18 בנובמבר 1994), עמ' 14, טור 2.

דמות הסוס ביצירה חושפת מערכת קשרים בין מיתוס קדום לחיים עכשוויים. היא מובילה את הדמויות ביצירה בחזרה אל חיק התרבות המסורתית. רק בתרבות זו יכולות הדמויות להתקרב זו לזו ולהתאחד שוב כמשפחה. רק בתרבות זו הן מצליחות לעבד את חווית האובדן ולמצוא נחמה.

דמותו של הסוס הלבן מתפקדת במישור נוסף. היא פונה ישירות אל הצופה. עם תום היצירה חוזרת תמונת הפתיחה, כמעט במדויק: חשכה תכלכלה, ים, ולפתע מגיח סוס לבן, רץ על קו החוף. תמונה זו מיועדת לעיני הצופה בלבד, הדמויות בסרט אינן שותפות לצפייה בה. התמונה כמו פותחת את היצירה מחדש, הסוס הלבן נעלם והנה הוא שב ומופיע. כך נוצר ייצוג לעמדה המסורתית, המייחסת משמעות מטה-היסטורית לאירוע ספציפי. הופעתו של הסוס הלבן בסצנה זו, מהווה מעין הזמנה אל הצופה "ללכת" בעקבותיו של הסוס ולהתוודע אל העמדה המטפיסטית הגלומה במיתולוגיה.

ביבליוגרפיה

- אליאדה, מ', המיתוס של השיבה הנצחית (ירושלים: כרמל, 2000).
- אליאדה, מ', וי.פ. קוליאנו, מילון הדתות (ירושלים: כרמל, 2001).
- אקארט, צ"ו, "מוטיבים של פולחני התבגרות בסיפור תלמכוס", האודיסאה והומרוס: מבחר מאמרים, עריכה: ג. צורן (ירושלים: כתר, 1989).
- וורשאו, ר', "גיבור המערבון", עולם בדים: אנתולוגיה לאמנות הקולנוע, עריכה: ה. קלר (תל-אביב: עם עובד, 2000).
- יערי, ר', התבוננות באמנות הקולנוע (תל-אביב: ירון גולן, 1995).
- ליטני, ל', וי', המיתולוגיה האירית (תל-אביב: מפה, 2002).
- פפירבלט, ש', "שני ילדים וסוס אחד", 7 לילות (18 בנובמבר 1994) עמ' 14.
- שטרן, ד', אלימות בעולם קסום (תל-אביב: אוניברסיטת בר-אילן, 1986).
- שצמן, י'. "קלטים", האנציקלופדיה העברית, תשל"ו.

Into The West, dir., Mike Newell, with Gabriel Byrne, Ellen Barkin, Ciara'n

Fitzgerald, Ruaidhri' Conroy and David Kelly, Majestic Films International, 1993.

G. Burger, "The Horse in the Celtic Religion, Mythology, Warfare and

Art"<http://www.geocities.com/giselaburger/horse.htm>

Joy, "The Role of the Horse in Celtic Mythology",

<http://www.crofters.org/Articles/rolehorse.htm>

Kenedy, P., Legendary Fictions of the Irish Celts (New York/ London: Benjamin Blom, 1969).

Kenric, D., "The Travellers of Ireland", <http://www.geocities.com/Paris/5121/ireland.htm>

Rolleston, T.W., "Oisín & Niam in the Land of Youth",

<http://www.elore.com/Story/Irish/Hearth/niam/htm>

Sampson, J., "Irish Travellers", <http://sca.lib.liv.ac.uk/collection/gypsy/travell.htm>